

Předávání poznatků o represivních praktikách komunistického režimu veřejnosti je jednou z priorit ÚSTR. I proto ústav podpořil projekt nové naučné stezky Český Grand Canyon a Český Mauthausen, vedoucí kolem populárního lomu Velká Amerika u Mořiny k někdejšímu Trestaneckému lomu. (foto: ÚSTR)

Nezapomenout a nebagatelizovat

Jak ÚSTR pomáhá společnosti vyrovnat se s trestněprávním dědictvím po minulém režimu

KAMIL NEDVĚDICKÝ

Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR), největší paměťová instituce v České republice, hraje ve vyrovnávání se s minulostí zcela nezastupitelnou roli. Zaměřuje se totiž nejen na historické bádání, jímž zvětšuje objem i hloubku poznání období nesvobody, současně ale získané poznatky přenáší do vzdělávacího systému a popularizuje je, aby nevymizely z kolektivní paměti národa a působily jako varování před opakováním temných období historie. ÚSTR zároveň na vyrovnání se s minulostí spolupracuje s dalšími institucemi, ať už se jedná o státní úřady nebo o domácí či zahraniční paměťové a vzdělávací instituce. Navíc je partnerem pro jednotlivce, kteří se na něj obrací s dotazy, nebo naopak sami nabízí historikům dokumenty a informace pro bádání. V neposlední řadě pak plní úkoly stanovené mu dalšími zákony a směřující k odškodnění obětí totalitních režimů a označení a postihu pachatelů zločinů a jiných nezákonností na nich spáchaných.

 Téma trestněprávního dědictví po komunistickém režimu je pro paměťové instituce, jakou je Ústav pro studium totalitních režimů, jedním z nej-

důležitějších. Jde o otázku možná nejpálčivější, a to nejenom v České republice. V podstatě v žádném státě bývalého komunistického světa se nepodařilo potrestat valnou většinu

pachatelů státem vykonávaného teroru a soudně docílit spravedlnosti, a to navzdory tomu, že jsou jednotlivé země schopny konkrétní porušování základních lidských práv popsat.¹ Konkrétní kauzy se dokonce projednávají i před soudy, ale obvykle bez kýženého výsledku, jímž je skutečné potrestání pachatelů a díky tomu satisfakce poskytnutá obětem.² Důvodem jsou nepochybně souvislosti pádu komunistických režimů v Evropě a předání moci a stejně tak prosazená kontinuita nového demokratického práva s právním řádem totalitního systému před rokem 1989.³

Trestněprávní postih byl u nás po celou dobu totalitního režimu v letech 1948–1989 základním nástrojem ovládnutí společnosti a naplněním teoretických postulátů marxismu-leninismu. Sovětský vůdce V. I. Lenin to deklaroval takto: „Proletariát potřebuje státní moc, centralizovanou organizaci moci, organizaci násilí jak k potlačení odporu vykořisťovatelů, tak k vedení obrovské

1 Srov. např. sborník *Zločiny komunistických režimů. Mezinárodní konference. Pohled historiků a právních expertů* (Praha, 24.–26. února 2010). Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2011. Viz také přehled na s. 18 tohoto čísla *Paměti a dějin*.

2 Viz KÜHN, Zdeněk: Zločin a trest. Komunistické zločiny a jejich judikatorní reflexe po roce 1989. In: BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav, Brno 2009, s. 207 a násl.

3 Blíže NEDVĚDICKÝ, Kamil: Transformační legislativa po roce 1989 a problematika kontinuity práva. In: JAŠEK, Peter (ed.): *1989. Rok změny*. Ústav paměti národa, Bratislava 2017, s. 240–256.

masy obyvatelstva“.⁴ Československý představitel komunistického režimu Klement Gottwald popsal roli práva následovně: „Potřebujeme právo, které je zbraní proti nepřátelům lidu a socialismu“.⁵ I v polovině 80. let se v právnické učebnici nachází konstatování, že trestní zákoník je jediným „z důležitých nástrojů boje proti socialismu nepřátelským silám“.⁶ Výsledky byly zřejmé – statisíce obětí, političtí vězni v uranových lágrech, táborech nucených prací, věznicích, tisíce zemřelých na následky týrání či katastrofálních podmínek ve výkonu trestu, stovky zavražděných na hranicích, ve vyšetřovnách StB a popravených z politických důvodů.⁷ Další desetitisíce v exilu, pronásledování rodinných příslušníků a rasismus třídního původu, zabraňující ve studiu, kariéře, každodenní šikana, a především vsudypřítomný strach, který byl poznávacím znamením režimu, a to nejenom v nejkrvavějších letech padesátých, ale i v letech šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých. Po roce 1989 doufaly oběti totalitního komunistického systému a jejich potomci⁸ ve vyrovnání se s minulostí, přičemž trestněprávní rovina potrestání viníků zde byla, jako vždy po dějinných zvratech, očekávána a tato očekávání zůstala nenaplněna.

Nepotrestání zločinů komunismu klade před ÚSTR jako zákonem ustanovenou paměťovou, výzkumnou

a vzdělávací instituci velký úkol nahradit nedostatečné trestněprávní vypořádání se s minulostí prostřednictvím vědeckého prozkoumání archivních materiálů, shromáždění výpovědí pamětníků, jejich ověření, popisu jednotlivých případů, pachatelů a obětí a systému výkonu moci, na němž stál totalitní režim před rokem 1989. Doložení a popularizaci faktů o represii, odporu, kolaboraci a dalších každodenních projevech komunistického systému pro další generace musí doprovázet nejenom zveřejnění jmen obětí a pachatelů, struktur moci a jejich fungování, ale také neustálé připomínání faktu, že právo komunistického režimu není jen odlišným výkladem v podstatě stejných právních norem, ale že „komunistické právo má ze své podstaty násilný charakter a není ničím jiným než uzákoněnou nespravedlností“.⁹

Nepotrestání zločinů komunismu klade před ÚSTR jako zákonem ustanovenou paměťovou, výzkumnou a vzdělávací instituci velký úkol nahradit nedostatečné trestněprávní vypořádání se s minulostí

ÚSTR tak je státem pověřen nejenom vědeckým a popularizačním popsáním minulosti, ale ve smyslu

čl. 23 Listiny základních práv a svobod¹⁰, zákona č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu, zákona č. 262/2011 Sb., o účastnících odboje a odporu proti komunismu, společně se zákonem č. 181/2007 Sb. a § 405 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, také hraje roli preventivního mechanismu před recidivou totalitních režimů a taktéž před novým ohrožením svobody, demokracie a právního státu v současnosti i směrem do budoucnosti.¹¹

VLASTNÍ ČINNOST ÚSTR

Výzkumná činnost Ústavu je realizována především v rámci Odboru výzkumu a vzdělávání, který byl nově reorganizován jak s ohledem na logické uspořádání, členění zkoumání období nesvobody, tj. nacistické a komunistické totality, tak vzhledem k zákonnému zadání v zákoně, jímž byl ÚSTR zřízen (č. 181/2007 Sb., viz infobox na další straně). Zvláštní pozornost je nadále věnována druhému a třetímu odboji, stejně jako přechodovému období tzv. třetí republiky (1945–1948). Oddělení Odboru výzkumu a vzdělávání jsou definována chronologicky, což se týká tří oddělení ze současných pěti: Oddělení výzkumu období 1938–1945, Oddělení výzkumu období 1945–1968, Oddělení výzkumu

4 LENIN, Vladimír, Iljič: *Stát a revoluce. Učení marxismu o státu a úkoly proletariátu v revoluci*. Svoboda, Praha 1949, s. 39.

5 GOTTWALD, Klement: „Odpověď presidenta republiky na pozdravnou adresu sjezdu čs. právníků.“ Dostupné jako Právo v lidové demokracii. In: *Klement Gottwald 1949–1950. Sborník statí a projevů*. Svoboda, Praha 1953, s. 99.

6 DOLEŽAL, Miloslav: *Dějiny státu a práva v Československu 1938–1960. Skripta pro posluchače právnické fakulty*. Univerzita Karlova, Praha 1984, s. 86.

7 K zemřelým politickým vězňům ve vězeňských zařízeních viz <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/komunisticka-vezeni-4500-mrtvych/r~i:article:276127/>, k exulantům viz <https://www.totalita.cz/vysvetlivky/emigrace.php> (obě citováno k 30. 7. 2024) a k popraveným MALLOTA, Petr a kol.: *Popravení z politických důvodů v komunistickém Československu. ÚSTR – Academia*, Praha 2024 (v tisku).

8 K potomkům osob pronásledovaných komunistickým režimem viz např. VEJRAŽKA, Lubomír: *Jizvy zůstávají. Dědictví zla stále živé*. Baset, Praha 2018.

9 NOVOTNÝ, Oto – DOLENSKÝ, Adolf – JELÍNEK, Jiří – VANDUCHOVÁ, Marie: *Trestní právo hmotné. I. Obecná část*. Codex, Praha 1997, s. 13.

10 Usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky, v platném znění.

11 NEDVĚDICKÝ, Kamil: Právní řád po roce 1989 a historická paměť. *Securitas Imperii*, 2013, č. 23, s. 92.

období 1968–1989. Specifickou úlohu má Oddělení agendy zákona o třetím odboji, které připravuje odborná stanoviska pro Ministerstvo obrany a Etickou komisi ČR pro ocenění účastníků odboje a odporu proti komunismu (v rámci naplňování zákona č. 262/2011 Sb., o účastnících odboje a odporu proti komunismu, ve znění pozdějších zákonů), důležité úkoly řeší také transformované Oddělení občanského vzdělávání, jež se intenzivně věnuje problémům zkvalitnění výuky dějin 20. století na základních a středních školách a seznamuje učitele dějepisu a základů společenských věd, žáky a studenty s výsledky nejnovějších výzkumů obou totalitních režimů 20. století. Větší důraz je nově kladen na dlouhá léta opomíjené provázání činnosti tohoto oddělení s tématy zkoumanými v jednotlivých výzkumných odděleních. Odbor výzkumu a vzdělávání se začal více zaměřovat na syntetizující projekty mapující perzekuci i rezistenci v dobách totalitních režimů, jejichž výsledkem budou monografie plánované v Edičním oddělení ÚSTR, respektive v koedici s renomovanými českými, případně zahraničními nakladatelstvími. Ve výzkumu ÚSTR byla doplněna i nezbytná popularizace výsledků bádání a větší důraz je kladen na propojení s kulturou a uměním. Nelze opomenout ani mapování stranických struktur a jednotlivých převodových pák totalitního režimu.

Z nedávných aktivit zaměřených na udržení a prohloubení historické paměti je možno zmínit mezinárodní konferenci *Ruský imperialismus 1939/45–2023 – mezinárodní konference o kořenech ruské agrese (nejen) proti Ukrajině*, kterou ve dnech 7.–9. listopadu 2023 pořádal ÚSTR

Role ÚSTR

Zákonem č. 181/2007 Sb., o Ústavu pro studium totalitních režimů a o Archivu bezpečnostních složek a o změně některých zákonů, bylo Ústavu pro studium totalitních režimů státem svěřeno zkoumat a nestranně hodnotit dobu nesvobody v letech 1938–1945 a dobu komunistické totalitní moci v letech 1948–1989 a analyzovat příčiny a způsob likvidace demokratického režimu v období komunistické totalitní moci, dokumentovat účast domácích a zahraničních osob na podpoře komunistického režimu a odporu proti němu.

Ústav dále na základě citovaného zákona poskytuje veřejnosti výsledky své činnosti, zejména zveřejňuje informace o době nesvobody, o období komunistické totalitní moci, o činech a osudech jednotlivců, pořádá výstavy, semináře, odborné konference a diskuse, seznamuje pedagogy, studenty, žáky s nejnovějšími poznatky v oblasti soudobých dějin a syntézami zkoumaných období. Popularizuje a široké veřejnosti zpřístupňuje podložené informace o totalitních režimech 20. století, souvislostech jejich vzniku a fungování a dopadech na současnost a budoucnost.

Stejně tak je významná mezinárodní spolupráce – totalitní režimy 20. století měly fatální dopady na celou řadu zemí a je nezbytné komparovat zkušenosti a rovněž to, jak se jednotlivé státy vypořádaly s „dědictvím“ nacistické a komunistické vlády a jaký význam má u nich politika paměti, a to se zaměřením nejenom do minulosti, ale i s preventivním významem do budoucnosti. ÚSTR totiž nemá omezovat svoji činnost pouze na národní rámec, ale má řešit i širší evropský a světový kontext, díky němuž jsou snáze pochopitelné systémy fungování totalitních režimů a vyrovnávání se s jejich dopady. V roce 2023 se ÚSTR dařilo spolupracovat s řadou institucí, jako jsou Instytut Pamięci Narodowej (Polsko), Ústav pamäti národa (Slovensko), The Committee of National Remembrance (Maďarsko), Rada Evropy (Štrasburk), s Platformou evropské paměti a svědomí, Centrem Bavaria Bohemia (Schönsee, Německo) a s dalšími partnery z Rakouska, Německa, Gruzie, Albánie, Bulharska, Litvy, Rumunska, Dánska a Švýcarska, stejně tak s Evropskou sítí Paměť a solidarita (ENRS).

Zdroj: O nás – viz <https://www.ustrcr.cz/o-nas/zakon-c-181-2007-sb/> (citováno k 30. 7. 2024).

ve spolupráci s Úřadem vlády ČR a polskými a litevskými partnery, pod záštitou předsedy vlády ČR. Z dalších konkrétních výstupů se vyrovnáním s trestněprávním dědictvím minulého režimu zabýval odborný seminář *Stále živá minulost: Případ Josef Pták v širším kontextu*.¹² Tato akce se 27. listopadu 2023 konala na půdě Senátu Parlamentu ČR pod záštitou místopředsedy senátu Jiřího Oberfalzera a předsedy ústavně-právního výboru Tomáše Goláně. Poukázala na dosud nevyřešené

případy výkonu komunistického práva (bezpráví) a do dnešní doby nenapravené krivdy totalitní minulosti. Ještě dále v historii se ÚSTR vydal u celodenního semináře, pořádaného ve spolupráci s Ministerstvem obrany ČR na téma *Lev Prchala: hrdina ostouzený a zapomenutý* (6. prosince 2023). Zde se mluvilo o širokém kontextu příběhu hrdiny prvního, druhého i třetího odboje, armádního generála Prchaly, nespravedlivě degradovaného na vojína, a vnímání jeho osudu na

12 K tomuto případu srov. TICHÝ, Martin: *Smrt bez spravedlnosti. Mrtví Ratajského lesa*. ÚSTR, Praha 2017.

Na třídní konferenci o ruském imperialismu vystoupili řečníci z více než desítky zemí (foto: Marta Myšková)

pozadí nedostatečného vyrovnání se s křivdami komunistické doby i epochy jí předcházející.¹³

Atraktivní formou připomínky fungování justice za minulého režimu jsou rekonstrukce politických procesů, které ÚSTR pořádá ve spolupráci s Právnickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze a Národním archivem ČR a které se v posledních dvou letech konaly na půdě Vrchního soudu na Pankráci v rámci festivalu Mene Tekel. V roce 2023 tak studenti sehráli politický proces z roku 1951 s učni Spolany Neratovice, které komunistická justice za protirežimní činnost v roce 1951 exemplárně potrestala, letos pak připomněli proces z roku 1949 se skupinou Glomb a spol. (oddíl Blesk) a v plánu je pokračovat

v těchto aktivitách i nadále, neboť napomáhají nejen divákům, ale především studentům práv v pochopení totalitní komunistické justice a fungování tzv. divadelních procesů.

Již od roku 2009 uděluje ÚSTR každoročně Ceny Václava Bendy, určené osobnostem, které se významně podílely na boji za obnovu svobody a demokracie a často za to byly komunistickým režimem perzekvovány. V roce 2023 proběhlo slavnostní předání medailí opět na půdě Senátu České republiky, kde patnáct laureátů obdrželo tuto cenu z rukou ředitele ÚSTR, 1. místopředsedy Senátu prof. Jiřího Drahoše a místopředsedy Senátu Jiřího Oberfalzera, a zároveň se jim dostalo odborného a mediálního připomenutí,¹⁴ což se

týká např. významného čs. exulanta prof. Josefa Kalvody¹⁵, jehož dílo se i díky aktivitě ÚSTR opět dostává do veřejného povědomí.

Z plejády knižních publikací považují vzhledem k tématu za stěžejní uvést knihu Petra Placáka *Fízl* (2. vydání) a monografii autorského kolektivu Jaroslav Rokoský, Karel Straka a Radim Chrást *Armádní generál Jan Syrový. Jeden velký český osud*.¹⁶ V obou těchto knižních výstupech je otázka trestněprávního dědictví minulosti druhé poloviny 20. století jasně popsána, včetně individuálního řešení, které sice není typické, ale na druhou stranu vyvolává optimismus vzhledem k možnosti nápravy minulých křivd.

Konkrétní řešené výzkumné projekty, jak k jednotlivým, typickým kauzám, tak i syntetizujícího charakteru, popisující trestní represí a vyrovnání se s minulostí, mají nenahraditelné místo v plnění zákonného poslání ÚSTR.¹⁷

Mapování fungování totalitního režimu se ÚSTR v roce 2023 věnoval v rámci akcí, jako byly mezinárodní vědecké konference *Národní výbory 1945-1990. Orgány státní správy, nebo mocenský nástroj politiky KSČ? a Komunistické strany v sovětském bloku 1981-1985. Koróze systému*.¹⁸

Na mezinárodní scéně se vyměňují zkušenosti s vyrovnáním se s minulostí např. na konferenci Evropské sítě paměť a solidarita v Berlíně: „K čemu je historie, když se z ní neponaučíme?“ Rovněž na půdě Rady Evropy ve Štrasburku komunikuje

13 Záznamy všech těchto akcí lze zhlédnout na YouTube účtu ÚSTR - viz <https://www.youtube.com/channel/UCAxTWJzssjzpMopqhQ7loHQ> (citováno k 30. 7. 2024).

14 Ceny Václava Bendy 2023 - viz <https://www.ustrcr.cz/o-nas/cena-ustr/ceny-vaclava-bendy-za-rok-2023/> (citováno k 30. 7. 2024).

15 Sto let od narození profesora Josefa Kalvody - viz <https://www.ustrcr.cz/udalost-sto-let-od-narozeni-historika-a-politologa-josefa-kalvody/> (citováno k 30. 7. 2024).

16 PLACÁK, Petr: *Fízl*. ÚSTR - Argo, Praha 2023; ROKOSKÝ, Jaroslav - STRAKA, Karel - CHRÁST, Radim: *Armádní generál Jan Syrový. Jeden velký český osud*. ÚSTR - Tváře, Praha - Polnička 2023.

17 Výroční zprávy ÚSTR - viz <https://www.ustrcr.cz/o-nas/vyrocní-zprava-ustr/> (citováno k 30. 7. 2024).

18 Viz <https://www.ustrcr.cz/akce/vyhlasujeme-call-for-abstracts-na-konferenci-narodni-vybory-1945-1990/> a <https://www.ustrcr.cz/akce/vyhlasujeme-call-for-papers-na-konferenci-komunisticke-strany-v-sovetskem-bloku-1981-1985/> (obě citováno k 30. 7. 2024).

ÚSTR s řadou partnerských institucí způsob, jak popsat a vyřešit neblahé dědictví komunistické vlády. Výjimečnou roli pak hraje spolupráce na bázi Visegrádu, kde, vzhledem ke společným zkušenostem z minulosti, je potenciál hledání odpovědí na otázky vyrovnání se s totalitními režimy největší.

ÚSTR připravil svým archivním výzkumem podložená potvrzení o výkonu funkce podle zákona k přibližně 220 osobám, jimž jsou v roce 2024 v souladu se zákonem důchody pokráceny, a další budou následovat

ÚSTR rovněž společně s partnery Post Bellum a Českým rozhlasem aktivně vytváří a spravuje pamětnický digitální archiv Paměť národa, který pro budoucí generace zachycuje vzpomínky pamětníků, a to i na mezinárodní úrovni.

Další z rolí ÚSTR a Archivu bezpečnostních složek (ABS) je digitalizace archivních dokumentů, vytváření prezentací a zajištění přístupu badatelů a veřejnosti k materiálům zachycujícím fungování represivního aparátu komunistického režimu. Z nejnovějších aktivit v tomto směru je možno zmínit webovou prezentaci k 55. výročí srpnové okupace Československa vojsky zemí Varšavské smlouvy.¹⁹ Na jednom místě lze jednoduše dohledat vybrané dokumenty k bezpečnostnímu aparátu z proveniencí ministra vnitra (více než 600 dokumentů), spolupráci s KGB (cca 300 dokumentů), dobovému domácímu a zahraničnímu tisku (české vysílání Rádía Vatikán a monitoring československého tisku, rozhlasu a televize pořízený

Studenti Právnické fakulty Univerzity Karlovy letos svým představením připomněli politický proces s neratovickými uční z roku 1949 (foto: Jiří Nedvěd)

Rádiem Svobodná Evropa), obětím invaze, jakož i vybrané studie, publikace a odkazy (na dokumenty z elektronického archivu eBadatelna) s přesahem k této problematice.

ZPRACOVÁNÍ PODKLADŮ PRO DALŠÍ INSTITUTE

ÚSTR pravidelně poskytuje odborná stanoviska soudům různých instancí v širokém spektru kauz, včetně těch, které se týkají vyrovnání se s dědictvím minulého režimu. Odpovídá úřadům nejenom českým, ale i zahraničním. Poskytuje součinnost akademickým pracovištím, muzeím, nevládním organizacím. V nedávné době spolupracoval na vytvoření zákona č. 455/2022 Sb., kterým se mění zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů a některé další zákony. Svým primárním archivním výzkumem a zpracováváním potvrzení, která jsou zásadním podkladem pro rozhodnutí poskytovatelů důchodů, společně s ministerstvy práce

a sociálních věcí, obrany a vnitra naplňuje tento zákon, v jehož důsledku se krátí důchody vrcholným funkcionářům komunistického režimu. Ministerstva obdržela od ÚSTR seznamy obsahující více než 1 500 jmen prominentů komunistického režimu a měla vybrat osoby, které pobírají starobní důchod. ÚSTR připravil svým archivním výzkumem podložená potvrzení o výkonu funkce podle zákona k přibližně 220 osobám, jimž jsou v roce 2024 v souladu se zákonem důchody pokráceny, a další budou následovat. Veškeré materiály pro ministerstva přitom zpracoval a dále zpracovává bez navýšení finančních prostředků a personálního posílení, neboť je považuje za součást plnění zákonného poslání vyrovnání se s minulostí

ÚSTR se aktivně zapojil do činnosti vládní komise k vyřešení problematiky nedůstojného umístění ostatků obětí nacismu a komunismu v areálu Dáblického hřbitova v Praze a již prezentoval výsledky výzkumu a činnosti ve směru nápravy křivd,

19 Rok 1968 – viz <https://www.ustrcr.cz/uvod/rok-1968-na-webu-ustr/> (citováno k 30. 7. 2024).

Bádání Pavly Plaché po 75 letech spojilo rodinu, již rozdělila 2. světová válka (foto: ÚSTR)

společně s konkrétními návrhy dalšího postupu.²⁰

Odborná stanoviska Ústavu mají zcela zásadní význam ve správním řízení podle zákona o účastnících odboje a odporu proti komunismu (č. 262/2011 Sb.). Jeho role je zde vysoce odborná a nezastupitelná jak pro správní orgán, tedy Ministerstvo obrany ČR, tak i pro odvolací orgán, Etickou komisi při Úřadu vlády ČR. Kromě pozitivních či negativních stanovisek pro vydání osvědčení účastníka odboje a odporu proti komunismu vznikla unikátní databáze poznatků, již ÚSTR využívá a bude ještě šířeji využívat v přednáškové, konferenční, výstavní a edukační činnosti a rovněž ve svých publikačních aktivitách.

POMOC JEDNOTLIVCŮM V JEJICH KONKRÉTNÍCH KAUZÁCH

Na ÚSTR se obrací velké množství jednotlivců i skupin s žádostí o pomoc

a podporu. Týká se to nejrůznějších témat a problematik, od dohledání dokumentů v Archivu bezpečnostních složek k samotnému tazateli, jeho předkům nebo známým přes ověření pravdivosti příběhů, které se tradují v rodinné historii, až po upozornění na zajímavé kauzy, kterým se pak badatelé ÚSTR věnují a ze kterých se mnohdy stane základ velmi zajímavého a důležitého výzkumu, v němž se propojují tzv. velké a malé dějiny. Ústav také často získá obsáhlé domácí archivy, dopisy a písemnosti, které se stávají součástí Knihovny Jána Langoše a Centra pro válečné dopisy a deníky a jsou přístupné pro výzkumníky. Po přestěhování do nového sídla ÚSTR (palác Archa) budou tyto materiály zpracovány a zpřístupněny všem badatelům i dalším zájemcům

Pro veřejnost (odbornou i širokou) tak ÚSTR plní společenskou roli zdroje informací, zpracovatele dokumentů a odborného garanta následných

výstupů. Díky němu se dají dohledat informace o předcích, kteří se ztratili v soukolích totalitních režimů 20. století, předat zprávy o osudu těch, kdo byli komunistickým režimem postiženi, a rovněž tak jména a podrobnosti k životům jejich pronásledovatelů. Studenti a žáci mapující „osudy svých sousedů“, rodiče a prarodiče sepisující rodinnou historii pro své potomky a obecně osoby snažící se dobrat pravdy o aktech a situacích v době komunistického režimu mají v ÚSTR odborného partnera. Při absenci reálného trestněprávního postihu pachatelů komunistických zločinů funguje Ústav ve vztahu k veřejnosti a jednotlivcům jako nezbytná součást „vypořádání se s minulostí“, jehož nedílnou složkou je veřejný diskurz o totalitní minulosti, včetně totalitní minulosti spoluobčanů.²¹ Z mnoha konkrétních příkladů lze zmínit roli výzkumnice ÚSTR Pavly Plaché ve spojení rodin rozdělených událostmi druhé světové války²² či aktuální kauzu, kdy k doložení chybějící doby pro poskytnutí důchodu exulantovi pomohlo až šetření v materiálech uložených v ABS.²³

MÝTY A REALITA KOLEM ČINNOSTI ÚSTR

ÚSTR je paměťovou institucí zcela unikátního charakteru. Má v sobě obsažen prvek vědeckého výzkumu, zpracovávání primárních pramenů vzniklých převážně činností bezpečnostních složek totalitních režimů, není ale součástí trestní justice a taktéž nerozhoduje o tom, kdo byl, či nebyl účastníkem odboje a odporu proti komunismu. Stejně tak nerozhoduje o snižování důchodů prominentů,

20 Tématu Ďáblického hřbitova a širším souvislostem se bude věnovat čtvrté číslo letošního ročníku *Paměti a dějin*.

21 Srov. nález Ústavního soudu ČR sp. zn. I. ÚS 517/10 ze dne 15. 11. 2010.

22 Pavla Plachá pomohla svým článkem spojit rodinu - viz <https://www.ustrcr.cz/udalost-pavla-placha-pomohla-svym-clankem-spojiti-rodinu/> (citováno k 30. 7. 2024).

23 Žádost o důchod s detektivní zápletkou: šetření zavedlo ombudsmana až do složek StB - viz <https://www.ochrance.cz/aktualne/zadost-o-duchod-s-detektivni-zapletkou-setreni-zavedlo-ombudsmana-az-do-slozek-stb/> (citováno k 30. 7. 2024).

Publikační činnost ÚSTR se mimo jiných témat intenzivně věnuje také vyrovnání se s trestněprávním dědictvím předlistopadové doby (foto: ÚSTR)

a naopak o dorovnávání důchodů disidentů. Na druhou stranu, bez podkladů ÚSTR a jím shromážděných a vyhodnocených materiálů z ABS není možno o takových a dalších věcech rozhodovat. Zde je jedna z mnoha rolí Ústavu, tedy být odborným zpracovatelem a garantem materiálů souvisejících s historickou pamětí a nápravou křivd totalitního režimu, popsáním systému jeho fungování, pachatelů i obětí. To vše při respektování zásad vědeckého výzkumu a platného právního řádu ČR.

BUDOUCNOST

Rozsáhlá publikační činnost ÚSTR, pořádání vědeckých konferencí, odborných seminářů, workshopů, debat, školení a diskusí, výstav a popularizačních aktivit budou pokračovat i nadále. Klíčová oblast vyrovnání se s trestněprávním dědictvím předlistopadové doby zůstává jedním z hlavních předmětů jeho

zájmu. Výzkum se zaměří nejenom na pochopení fungování totalitního režimu, přičemž knižním výsledkem budou např. rozsáhlé *Dějiny Státní bezpečnosti*, ale i na konkrétní osobnosti a jejich osudy, jimiž se zabývá unikátní monografie *Popravení z politických důvodů v komunistickém Československu*, stejně jako na komparaci československého vývoje se zahraničím v publikaci *Odboj a odpor proti komunismu v Československu a Polsku 1944-1953*.

I v budoucnu se ÚSTR bude zabývat aktuálními kauzami a napomáhat k jejich řešení. Kromě zpracování podkladů k dalšímu rozšíření okruhu funkcionářů, u nichž může dojít ke snížení důchodů prominentů komunistického režimu, je na pořadu systémově ukotvené navýšení nepřijatelně nízkých důchodů oponentů totalitního systému. Totéž se týká návrhů na odškodnění za tzv. ochranný dohled udělovaný z politických důvodů, mezinárodnímu právu už v době realizace odporující akci „Asanace“²⁴, na rehabilitace dosud

nerehabilitovaných obětí předlistopadové (hrůzo)vlády KSC, vrácení hodností, vyznamenání a cti in memoriam těm, jež se komunisté snažili zostudit. Chybět nesmí ani zachování unikátní dostupnosti materiálů bezpečnostních složek totalitních režimů. Tyto dokumenty, samozřejmě podrobeny kritické analýze, jsou zásadním podkladem výzkumu totalitních režimů 20. století. Je nezbytné udržet stávající stav, aby v tomto směru nedošlo ke zhoršení situace, neboť jakákoliv uzavřenost těchto archiválií vede k možnosti jejich zneužití k politickému či osobnímu účelu a, vzhledem k nezpracovanosti materiálů, může i zabránit vyrovnání se s minulostí, a především v jejím poznání.²⁵

Rozsáhlá publikační činnost Ústavu pro studium totalitních režimů, pořádání vědeckých konferencí, odborných seminářů, workshopů, debat, školení a diskusí, výstav a popularizačních aktivit budou pokračovat i nadále

Je také třeba řešit právně dosud neupravené a v historické paměti absentující ocenění bojovníků proti expanzivnímu komunismu v zahraničí, např. v Indočíně, ale nejenom tam. ÚSTR díky rozhodnutí vlády z letošního června získává novou roli jako navrhovatel osob podle zákona č. 262/2011 Sb., tedy účastníků odboje a odporu proti komunismu. Připravují se další zákonná oprávnění ve směru nápravy zločinů komunismu a udržení problematiky vyrovnání se s totalitou v historické paměti českého národa.

Tomu by měla napomoci i třídení mezinárodní vědecká konference

24 K akci „Asanace“ již ÚSTR zpracoval návrh zákona o jednorázovém odškodnění obětí, který úspěšně prošel meziresortním připomínkovým řízením a bude předložen ke schválení vládě a následně dalším subjektům legislativního procesu.

25 Shodně viz Nález Ústavního soudu ČR sp. zn. Pl. ÚS 3/2014-1 z 20. 12. 2016.

Studenti během projektové hodiny v rámci Letní školy pro studenty středních škol, která se konala v červnu 2024 ve Svatém Janu pod Skalou na Berounsku. Akci uspořádal ÚSTR společně s Muzeem paměti XX. století. (foto: Marta Myšková)

(Ne)vyrovnání s komunistickou minulostí v evropském kontextu, která se bude konat v listopadu 2024 a přinese neopomenutelnou komparaci států bývalého sovětského bloku a jejich stavu vyrovnání se s trestněprávním dědictvím z doby komunistického režimu. Na řadu otázek v tomto směru by měla upozornit také odborná konference v říjnu 2024 na téma *Československá justice 1948–1989 jako pilíř režimu*, na níž zazní příspěvky popisující celé období let 1948–1989, kdy nejenom v trestním právu platil úkol práva „chránit společenské a státní zřízení Československé socialistické republiky, socialistické vlastnictví, práva a oprávněné zájmy občanů a vychovávat k řádnému plnění občanských povinností a k zachovávaní pravidel socialistického soužití“ (§ 1 v době před rokem 1989 platného a účinného trestního zákona č. 140/1961 Sb.). Kromě výše uvedených příkladů plnění zákonného poslání ÚSTR

bude dále probíhat řada výzkumů, přednášek, konferencí a vzniknou vzdělávací pomůcky, které popíší fakta (nejenom) o trestněprávních aspektech doby před rokem 1989 a stav současného vyrovnání se s následky totalitní represe.

Popsání skutečnosti trestněprávní represe ve 20. století a co možná nejobektivnější vyrovnání se s minulostí je rolí a úkolem Ústavu pro studium totalitních režimů

Role ÚSTR jako paměťové instituce, snoubící v sobě širokou škálu možností výzkumu, popularizace i edukace, je v oblasti vyrovnání se s trestněprávním dědictvím po minulém režimu zásadní a nenahraditelná. Důležitá je především pro stále žijící oběti komunismu a jejich potomky, avšak také pro

zdraví společnosti a zabránění dvěma stejně nebezpečným následkům – zaprvé zapomnění, které je bytostně nespravedlivé a zároveň nebezpečné z hlediska opakování obdobných či podobných chyb, a zadruhé bagatelizování zločinů a rehabilitování totality jako jedné z možných cest do budoucnosti, což vede vždy k tragickým následkům opuštění svobody a demokracie a nástupu systémů vládnutí potlačujících základní práva a svobody. Popsání skutečnosti trestněprávní represe ve 20. století a co možná nejobektivnější vyrovnání se s minulostí je rolí a úkolem ÚSTR. Ústav tak přispívá v naplnění hodnot našeho ústavního pořádku, definovaných slovy: „... budovat, chránit a rozvíjet Českou republiku v duchu nedotknutelných hodnot lidské důstojnosti a svobody jako vlast rovnoprávných, svobodných občanů, kteří jsou si vědomi svých povinností vůči druhým a zodpovědnosti vůči celku, jako svobodný a demokratický stát, založený na účtě k lidským právům a na zásadách občanské společnosti“.²⁶

KAMIL NEDVĚDICKÝ (1977) absolvoval Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, pracoval na Ministerstvu vnitra ČR a Ministerstvu spravedlnosti ČR v různých odborných a manažerských pozicích.

Od roku 2022 působí v Ústavu pro studium totalitních režimů jako 1. náměstek ředitele. Specializuje se na právní dějiny, azyl a migraci, ústavní právo a bezpečnost a na trestní politiku a vězeňství. Je autorem řady odborných studií a kapitol v encyklopediích, kolektivních vědeckých monografiích či sbornících. V periodických ÚSTR publikoval za posledních 15 let řadu studií např. o únoru 1948, třetím odboji, státoprávních aspektech odboje za 2. světové války či komunistické justici.

²⁶ Preambule ústavního zákona č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, v platném znění.